

KO‘ZI OJIZ BOLALAR NUTQIDAGI BUZILISHLARINI BARTARAF ETISHNING PEDAGOGIK XUSUSIYATLARI

Xoliqov Azamat Qahramonovich

Axborot texnologiyalari va menejment universiteti professori

Xaytova Farida Kuchkarovna

*Samarqand davlat pedagogika instituti assistenti, Chirchiq davlat pedagogika
universiteti mustaqil izlanuvchisi*

Annotatsiya: Ushbu maqola ko‘zi ojiz bolalar nutqiy rivojlanishining pedagogik o‘ziga xos jihatlarini nazariy jihatdan ochib berishga qaratilgan bo‘lib, unda hozirgi kunda ko‘zi ojiz bolalar nutqini rivojlantirishda qanday zamonaviy yondashuvlar amalga tadbiiq etilayotganligi o‘rganilgan.

Kalit so‘zlar: Nutq, Sezgi, Sensorika, Korreksiya, Verbal, Kompensatsiya, Lingvistika.

Аннотация: Данная статья направлена на теоретическое раскрытие педагогической специфики развития речи у слепых детей и рассматривает современные подходы, применяемые в настоящее время в развитии речи у слепых детей.

Ключевые слова: Речь, Ощущение, Сенсорное восприятие, Коррекция, Вербальное восприятие, Компенсация, Лингвистика.

Abstract: This article aims to theoretically reveal the pedagogical specifics of the speech development of blind children, and examines what modern approaches are currently being implemented in the development of speech in blind children.

Keywords: Speech, Sensation, Sensory, Correction, Verbal, Compensation, Linguistics.

Kirish. Zamonaviy maxsus pedagogika va tiflopedagogika fanlarida ko‘zi ojiz bolalar nutqining rivojlanishi muammosi dolzarb ilmiy-pedagogik masalalardan biri hisoblanadi. Ko‘zi ojiz bolalarda nutq rivojlanishi umumiy rivojlanish qonuniyatlariga tayanadi. Garchi “Tiflopedagogika” atamasi zamonaviy bo‘lsada, uning g‘oyaviy-pedagogik ildizlari sharq mutafakkirlari asarlarida mujasam bo‘lib, hozirgi kunda bolalar ta’lim-tarbiyasining mexanizmi ushbu manbalarga tayanadi.

Asosiy qism. Ko‘zi ojiz bolalar bilan korreksion ishni tashkil etishda ulardagi individual psixologik-pedagogik va jismoniy imkoniyatlarni hisobga olish talab etiladi. Bu borada Sh.E.Toxtiyarova ta’limning universal dizaynidan foydalanish (TUD) – ushbu yondashuvning individual xususiyatlaridan qat’iy nazar. Barcha o‘quvchilar uchun qulay va tushunarli metodlarni: differensial ko‘rsatmalarni qo‘llash, kollaborativ yondashuv, xulq-atvorni boshqarish, uzluksiz kasbiy rivojlantirishni o‘z izlanishida keltirib o‘tgan. [1] ‘O‘zbekiston-2030’ taraqqiyot strategiyasiga asoslanib shuni ta’kidlash mumkinki, yoshlar ta’limi, kasb-hunar egallashi, til o‘rganish, raqobatbardosh kadr bo‘lishlari mamlakat

kelajagini belgilabgina qolmay balki, uni dunyo hamjamiyatida nufuzini turli sohalarda yuksaklarga olib chiqadi.

R.V.Ovcharova psixologik-pedagogik yordamga to'liqroq ta'rif beradi. Muallifning fikricha, birinchi holda, u shaxsni qo'llab-quvvatlash va uni qiyin, muammoli vaziyatlarda yo'naltirish, shuningdek, individual-shaxsiy salohiyatning tabiiy rivojlanishi bilan birga keladi.[2] Ikkinchi holda, bu optimal ijtimoiy-psixologik sharoitlarni ta'minlash, psixologik salomatlikni saqlash va bola shaxsiyatining har tomonlama rivojlanishi va uning shakllanishini ta'minlash uchun turli xil psixologik usullar bilan ifodalangan o'zaro bog'liq tadbirlar majmuasidir.[3]

Nutq - bu insonning fikrini, hissiyotini va ehtiyojini til vositalari orqali ifodalash jarayoni bo'lib, u muloqot va tafakkurning asosiy qurolidir. Insonning kommunikativ, kognitiv (bilish), regulativ va emotsional rivojlanishi nutq bilan uzviy bog'liq. Nutqiy faoliyat mehnat, o'yin, o'quv, kommunikativ va bilish faoliyati, jumladan mnestic kabi faoliyatning xilma-xil turlarini namoyon etib, ularga "xizmat qiladi". [4] Nutq bolaning ruhiy rivojlanishida muhim rol o'ynaydi (L.S.Vigotskiy, I.A.Zimnyaya, A.N.Leontyev). O'z navbatida imkoniyati cheklangan bolalarning ma'lum guruhida ruhiyatning turli xildagi buzilishlari (birinchi navbatda – intellektual rivojlanishning buzilishlari) odatda tilning qator komponentlarining (birinchi navbatda – semantik, sintaksik va leksik) rivojlanishdan ortda qolishiga yoki patologik buzilishiga olib keladi. [5]

Ta'lim-tarbiya nutq asosida shakllanadi. Shu sababli, bolaning har tomonlama to'laqonli rivojlanishda nutqni rivojlantirish muhim rol o'ynaydi. Nutqni rivojlantirish muammolari, bolalarni o'qitish rivojlantirish va tarbiyalashning amaliy muammolarini hal qilish doimo metodologik fanlarning diqqat markazida bo'lib kelgan. Nutqni rivojlantirish o'z ichiga tilni tashkil etuvchi turli tizimlarini, ularni ifodalash, rejalashtirishning o'rganishni o'z ichiga qamrab oladi. [6]

Nutq- murakkab psixofiziologik tizim hisoblanadi. Nutqning lingvistik asosini esa-til, uning tizim sifatida barcha komponentlarini nazarda tutadi. Lingvistika – tilni bir butun tizim sifatida qamrab olib, uning fonetik-fonematik, leksik-grammatik komponentlarini o'rganishni ko'zda tutadi. [7]

Nutqiy funksiyalarning shakllanishida artikulyasion motorikaning rivojlanganligi muhim rol o'ynaydi. Bosh miyadagi nutq zonalarining rivojlanishi ko'p jihatdan nutqiy kinesteziyalarga bog'liq (nutq jarayonidagi artikulyasiya a'zolarining harakatlarida yuzaga keladigan impulslarga) bo'lib, artikulyasiya buzilishida ular ham buziladi. Bosh miya nutq maydoniga keladigan afferent impulslarni kamayishi, ularning yetilishini kechiktiradi. Bu nutqning to'liq rivojlanishini orqada qolishiga olib kelishi mumkin deb takidlaydi olim M.B.Mamatova. [8] Darhaqiqat analizatorlarimiz orqali olinadigan ma'lumotlar to'liq, yorqin qabul qilinishi bu bilish jarayonlarining tizimli ishlashiga imkon beradi va nutqning rivojlanishi orqada qolmaydi.

Bolalar nutqi maromida bo'lishi uchun bosh miya po'slog'idagi nutq markazlari, sezgi organlari ham yetarli darajada rivojlangan bo'lishi kerak. Bu o'rinda ayniqsa, nutqni

harakatga keltiruvchi va nutqni eshituvchi analizatorlarning rivojlanishi juda muhim. [9] Jismonan va aqlan meyorda rivojlanayotgan bola nutqi uch yoshda to'liq rivojlanib, atrofdagilar bilan kommunikativ aloqani o'rnatish olish bilim, ko'nikmasiga ega bo'ladi.

Nutq va ko'rish tizimini insonning bilish jarayonida o'zaro chambarchas bog'langan bo'lib, ularning hamkorligi bolaning psixik, kognitiv va ijtimoiy rivojlanishida muhim o'rin tutadi. Ko'z orqali olinadigan vizual axborot nutqning shakllanishi, boyishi va takomillashuvida asosiy manbalardan biri hisoblanadi. Inson atrof-muhitdagi predmetlar, hodisalar, harakatlar va ularning belgilarini ko'rish orqali idrok etadi hamda bu idrok nutq vositasida ifodalanadi. [10]

Ko'rish analizatori nutq rivojida ayniqsa erta yosh davrida katta ahamiyatga ega bo'lib, bola ko'rish orqali kattalar artikulyatsion harakati, mimikasi, imo-ishora harakatlari va predmetlar bilan qilinadigan amallarini kuzatadi. Bu jarayonlar so'z ma'nosini tushunish, nutqni taqlid asosida o'zlashtirish va faol lug'atni shakllantirishga xizmat qiladi. [11]

Ko'rish imkoniyati cheklangan bolalarda nutq rivoji o'ziga xos bo'lib, vizual tajribaning cheklanganligi sababli so'zlarning ma'nosi ko'pincha yetarlicha aniq shakllanmaydi. Nutqda verbalizm (so'z ko'p, ammo mazmun yuzaki) holati kuzatiladi. Bunday bolalarda predmet va hodisalar haqidagi tasavvurlar asosan eshitish, sezgi va harakat analizatorlari orqali shakllanadi. Shu sababli ularning nutqini rivojlantirishda multisensor yondashuv, ya'ni bir vaqtning o'zida bir nechta sezgi analizatorlariga tayangan holda ta'lim berish muhim sanaladi.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, ko'zi ojiz bolalar nutqini rivojlantirishning sensor kompensatsiya, konkretlik va amaliy yo'naltirilganlik, faol nutqiy muloqot kabi pedagogik tamoyillaridan doimiy samarali foydalanish korreksion-pedagogik ishning samaradorligini oshiradi.

Zaif ko'ruvchi bolalar bilan logopedik mashg'ulotlarni tashkil etishda asosiy e'tibor saqlanib qolgan ko'rish faoliyatidan foydalanish imkoniyatiga qaratiladi (zarur bo'lgan hajmdagi, rangdagi didaktik material), reliefli rasmlar, "ajoyib xaltachalar", kubik va qalamchalar (tovush, bo'g'in va gaplarni belgilash uchun) ishlatiladi. Predmetlar dunyosining keng qamrovligi haqidagi tasavvurlarini

Adabiyotlar

1. Khalikov, A. K. (2023). SCIENTIFIC-THEORETICAL FOUNDATIONS OF SOCIAL ADAPTATION OF YOUNG GRADUATES WITH VISUAL IMPAIRMENTS IN LIFE. *Mental Enlightenment Scientific-Methodological Journal*, 253-264.
2. Qahramonovich, X. A. (2023). KO'RISHIDA NUQSONI BO'LGAN BITIRUVCHI YOSHLARNI MUSTAQIL HAYOTDA IJTIMOY MOSLASHUVINI AMALGA OSHIRISHDA PEDAGOGIK HAMKORLIK. *Science and innovation*, 2(Special Issue 12), 561-563.

3. Qahramonovich, X. A. (2026). VOCATIONAL GUIDANCE OF YOUNG PEOPLE IN THE CONTEXT OF INCLUSIVE EDUCATION. *Shokh Articles Library*, 1(1), 563-566.

4. Khalikov, A. (2024). PROFESSIONAL FAULTS IN THE ACTIVITY OF A TEACHER. *Science and innovation*, 3(B9), 61-63.

5. Khalikov, A. (2023). PRINCIPLES AND METHODS OF INCREASING TEACHING EXCELLENCE IN THE MODERN EDUCATIONAL SPACE. *Science and innovation*, 2(B11), 164-167.

6. Khalikov, A. (2023). COMMUNICATIVE METHODS OF COMMUNICATION WITH STUDENTS. *Science and innovation*, 2(B11), 491-494.

7. Khalikov, A. (2023). THE SET OF ABILITIES THAT CHARACTERIZE THE “PEDAGOGICAL SKILL” OF A TEACHER. *Science and innovation*, 2(B11), 160-163.

8. Sh.E.Toxtiyarova Boshlang'ich sinf o'quvchilarini inklyuziv ta'limga tayyorlashning pedagogic-korreksion strategiyalarini takomillashtirish mavzusidagi (DSc) dissertatsiyasi avtoreferati (16-b) T.2024-YIL

9. Власюк М.В. Психолого-педагогическое сопровождение обучающихся с гиперактивностью в условиях общеобразовательной организatsii, реализующей инклюзивное обучение. Инклюзивное образование: стратегии образовательных траекторий и современные механизмы непрерывного развития: //Материалы Межрегиональной заочной научно-практической конференции. Кострома, 25 мая – 31 июля 2020. – С. 87

10. Raxmatillayeva Gulnoza Shavkatovnaning “Nutqi to’liq rivojlanmagan bolalarning nutqiy xotirasini logopedik ish tizimida shakllantirish” Mutaxassislik: 5A 111901 – Logopediya Magistr akademik darajasini olish uchun yozilgan DISSERTATSIYA (29-bet)

11. Mamatkulova L.T. Aqli zaif o'quvchilar nutqini innovatsion texnologiyalar asosida rivojlantirish (PhD) doktrlik ishi avtoreferati (11-b)

12. M.B.Mamatova Nutq nuqsoniga ega bo'lgan bolalar kinetic-kinestetik praksisini rivojlantirish texnologiyasi mavzusidagi (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati (13-b)

13. Sh.D.Aripova: Bolalar nutqining grammatik qurilishini rivojlantirishda korreksion-pedagogik ish tizimi (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati (11-bet).